

ONTOLOGICKÉ DIMENZIE SLOVA V BIBLICKEJ TEOLÓGII

Pavel HANES

Summary:

Univerzálny problém hermeneutiky

Jean Grondin, profesor filozofie a odborník na problematiku hermeneutiky sa pri rozhovore s Gadamerom v Heideľberskej reštaurácii opýtal, v čom spočíva univerzálny aspekt hermeneutiky. Gadamer krátko a stručne odpovedal: „Im verbum interius“. Po prekvapenej Grondinovej reakcii Gadamer pokračoval: Univerzalita spočíva vo vnútornej reči, v tom, že nie všetko sa dá povedať. Nie všetko sa dá vyjadriť, čo sa v duši nachádza totiž λόγος ἐνδιάθετος. Pochádza to od Augustína, z jeho diela *De Trinitate*. Táto skúsenosť je univerzálna: actus signatus sa nikdy nekryje s actus exercitus.¹

Gadamer vo *Wahrheit und Methode* dokonca pripodobňuje vzťah medzi myslením a rečou k vzťahom v Božej Trojici:² Augustinus v *De Trinitate* hovorí: „...to slovo hľadáme, ak to len dokážeme, o ktorom je povedané ‚to Slovo bol Boh‘ [J 1,1], o ktorom je povedané ‚všetky veci boli ním učené‘ [J 1,3], o ktorom je povedané ‚Slovo sa stalo telom‘ [J 1,14].“³ Gadamer zároveň odkazoval na stoikov, ktorí rozlišovali medzi imanentným slovom (λόγος ἐνδιάθετος) a vyjadreným slovom (λόγος προφορικός). Stoici takto označovali rozdiel medzi mysleným slovom (nie nevysloviteľným) a hovoreným, vyjadreným slovom v reči.

Zaujímavé je, že Grondin napriek tomuto úvodu ďalej paradoxne tvrdí, že „...nejestvuje žiadny súkromný, či psychologický svet v pozadí (*Hinterwelt*), ktorý by tu bol ešte pred vyjadrením v reči. Ide tu o to, čo sa snaží byť vyjadrené v artikulovanej reči. Vyslovená reč je miestom zápasu, ktorý treba práve tak počúvať. Nejestvuje žiadny ‚predrečový‘ svet, ale len svet orientovaný na reč.“⁴ Toto je síce v rozpore s Augustinovým tvrdením, ale naznačuje paradoxnú situáciu, v ktorej vzťah medzi slovami (jazykom, rečou) a slovom (imanentným, vnútorným zámerom komunikácie) vytvára dualitu, ktorá má ontologické súvislosti.

Ontológia a logológia

Ak nejestvuje predrečový svet komunikácie, žiadne „slovo“, ktoré onticky spája každú možnú komunikáciu do jednej entity a odkrýva sa svojím bytím bez slov, tak sme odkázaní len na súbory slov, ktoré nikdy nemôžu dospieť k uzavretému logickému systému uzavierajúcemu realitu v slovách. Toto dokázal rakúsky logik Gödel. Slovenský logik František Gahér v popularizačnej knihe o logike komentuje situáciu takto: „Prirodzený jazyk je ako džungľa, v ktorej žijeme a každý deň sa pohybujeme, ale kde nás vždy môže niečo prekvapiť, pretože čo-ako dlho sme chodili krížom krážom, stále zostali mnohé miesta nepreskúmané a mnohé z nich sú trasoviskami či nebezpečnými prepadliskami. Logická analýza prirodzeného jazyka nám ukazuje, ktoré chodníky sú bezpečné - či presnejšie - bezpečnejšie ako iné. Ani prostriedky logickej analýzy jazyka, ani jej výsledky nemôžu zabezpečiť, že tieto cesty sú bezpredpokladovo bezpečné či absolútne bezpečné a že iba tieto môžeme používať. Lepší nástroj pre orientáciu v džungli prirodzeného jazyka ako je ten, ktorý získame logickou analýzou jazyka a jej metódami – najmä formalizáciou – však zrejme ľudstvo ešte neobjavilo.“⁵ Gahér ostáva pri slovách a s Augustinovským inkarnovaným Slovom nepočíta alebo o ňom ani nevie. Napriek tomu je pre teologickú hermeneutiku veľmi dôležité konštatovanie formálnej logiky, že samotné slová ľudského jazyka nás k uzavretému a uzavretému systému nikdy neprivedú.

¹ Jean GRONDIN, *Einführung in die philosophische Hermeneutik*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001, s. 9.

² Hans-Georg GADAMER, *Wahrheit und Methode*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, s. 425.

³ AUGUSTINUS *De Trinitate* XV, 20.

⁴ Jean GRONDIN, *Einführung in die philosophische Hermeneutik*, s. 10.

⁵ František GAHÉR *Logika pre každého*, Bratislava: IRIS, 2003, s. 303.

Táto situácia je od čias Davida Humea obzvlášť silne vnímaná v metafyzike. Empiristi sa odvolávali na zmyslové vnímanie, ktoré podľa nich je jedným spoľahlivým základom pre myslenie a reč. Všetko, čo sa nedá matematicky alebo empiricky overiť, je zbytočným hromadením slov.⁶ Empirizmus síce nie je v súčasnej postmodernej myšlienkovvej kultúre populárnou autoritou, ale v praxi sa s ním môžeme stretnúť veľmi často ako s východiskovou, hoci väčšinou len implicitnou, filozofiou prírodných vied.

Podobný argument proti metafyzike a možnostiam teológie vyslovil americký literárny vedec Kenneth Burke: „...mimo slov nič nejstuje. Boh nie je koniec koncov nič iné ako slovo v logológii. Je ťažké predstaviť si, čo by v logológii jestvovalo mimo slov, okrem ničoho. ...Teológia sú slová o Bohu; logológia sú slová o slovách. Logológia nedokáže hovoriť o Bohu. Môže hovoriť len o slovách, ktoré stoja namiesto ‚Boha‘. Logológia nedokáže povedať vôbec nič o ‚posmrtnom živote‘ ani o príbuzných predstavách o ‚nadprirodzenom‘. Logológia nemôže ani potvrdiť ani poprieť existenciu Boha. Ateizmus je rovnako vzdialený od oblasti logológie, ako je najortodoxnejší fundamentalizmus. To, čo logológia dokáže, je len diskutovať o ľudských vzťahoch v pojmoch našej prirodzenosti ako živočicha, ktorý typicky používa symboly. V tomto ohľade, bez toho, aby sme sa vyjadrili o pravdivosti, či nepravdivosti teologickej doktríny, logológia kladie veľký dôraz na myšlienku, že teológia, čisto z formálneho hľadiska, slúži ako istý typ slovnej ‚milosti‘, ktorá ‚zdokonaľuje‘ prirodzenosť.“⁷

Ako vidíme, Burke na rozdiel od klasických empiristov upiera systému slovných tvrdení (argumentácii) nielen možnosť dokázať Boha, ale ho aj poprieť. Burke evidentne aplikuje štrukturalistický pohľad na jazyk ako autonómnu štruktúru, ktorú je možné skúmať izolovane od sveta či reality, o ktorej hovorí. Problém Božej existencie a jej vyjadrenia v slovách komunikácie samozrejme nie je nový. Pripomeňme si Platónovo tvrdenie, že „...keby sme aj našli [Tvorcu a Otca tohto všetkého – ποιητήν καὶ πατέρα τοῦδε παντός] nebolo by možné všetkým ho oznámiť [εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν]“⁸ Platón tu naznačuje nielen epistemologický problém (nájsť Tvorcu), ale aj lingvistický problém (komunikovať toto poznanie).

Pre monistickú ontológiu je logológia konečnou stanicou komunikácie. Nič iného, ako slová, ktoré odkazujú na ďalšie slová, nejstuje. Kresťanská ontológia však pozná niekoľko asymetrických dualizmov, z ktorých jeden môžeme označiť práve ako „slová a Slovo“.

Epistemologický pluralizmus

Kresťanský epistemologický dualizmus predpokladá ontologickú asymetriu nestvorená / stvorená existencia ako aj asymetriu duchovný / materiálny svet. Tieto asymetrie jestvujú pod suverenitou Boha, ktorý všetko stvorené bytie udržuje mocou svojho slova. Preto tu nejde o platónsky, perzský, či manichejský dualizmus, ktoré sú síce dualistické, ale buď predpokladajú symetriu dobra a zla (dobré a zlé božstvo), alebo definujú zlo nie eticky, ale ontologicky (hmota ako zlý princíp). Slovo „dualizmus“, či „pluralizmus“ sa tu používa len preto, lebo chýbajú vhodnejšie pojmy na charakteristiku ontologicky odlišných typov reality.

Asymetrický biblický dualizmus v epistemológii a komunikácii umožňuje prekonať vyššie opísanú slepú uličku monizmu, ktorá končí v logológii alebo solipsizme. Ontologickému dualizmu duch / telo tu zodpovedá epistemologický dualizmus intuitívneho a racionálneho poznávania. Pascal charakterizuje tieto dva spôsoby myslenia pojmami *l'esprit de géométrie* a *l'esprit de finesse*. V 17. st. podľa vzoru euklidovskej geometrie sa axiomatické myslenie založené na prísnom logickom odvodzovaní nazývalo „geometrickým“. Pascalov pojem „finesse“ sa prekladá pojmom „intuícia“, hoci vo francúzštine znamená „jemnosť“ alebo „dôvtip“. Pascal v ďalšom vysvetľuje, že jeden spôsob myslenia („geometrický“) odvodzuje závery z niekoľko málo princípov, kým druhý („intuitívny“) odvodzuje závery z veľkého množstva princípov vnímaných súčasne.⁹

⁶ „Ak vezmeme do ruky nejaký zväzok teológie alebo napr. školskej metafyziky, opýtajme sa: „Obsahuje nejakú abstraktnú úvahu týkajúcu sa kvantity alebo čísla? Nie. Obsahuje experimentálnu argumentáciu o vecných faktoch a existencii? Nie. Hod'te ju teda do ohňa: pretože neobsahuje nič iné ako zavádzanie a ilúzie (*sophistry and illusion*).“ (David HUME, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 120.)

⁷ Kenneth BURKE *On Human Nature*, Berkeley : University of California Press, 2003, s. 173, 188.

⁸ PLATO *Timaios 28c*.

⁹ Blaise PASCAL *Pensées*, Oxford : Oxford University Press, 1999, s. 149,150.

Pascalovo rozlišovanie sa priamo netýka kresťanskej duality viditeľného a neviditeľného sveta, ale ukazuje, odkiaľ pochádzajú problémy v komunikácii medzi myslením, ktoré používa prevažne matematické odvodzovanie a myslením, ktoré vyžaduje schopnosti intuitívneho vnímania. Pre teologický problém vzťahu medzi slovami a Slovom je toto rozlíšenie dôležité z hľadiska rôznosti epistemologických nárokov, ktoré na teológa kladie lingvistické skúmanie slov a spirituálna percepcia Slova.

Ďalšiu pre nás užitočnú analýzu epistemologickej komplexnosti ľudského poznávania a myslenia môžeme nájsť u Immanuela Kanta, ktorý rozoznáva tri spôsoby poznávania (*Erkenntnißvermögen*), keď hovorí, že dve časti filozofie (filozofiu čistého a praktického rozumu – *Verstand* a *Vernunft*) spája *Urtheilskraft* (schopnosť úsudku).¹⁰ Hoci Kant neodôvodňuje ľudské myslenie a poznávanie metafyzikou, jeho rozlíšenie poznávacích schopností, podobne ako Pascalovo, je varovaním pred používaním rovnakých metód poznávania v epistemologicky komplementárnych sférach. V ďalšom uvidíme, že slová a Slovo predstavujú takéto epistemologicky komplementárne oblasti.

Teóriu filozofickej intuície pravdepodobne najviac rozpracoval Henri Bergson. Intuíciou u Bergsona je prístupné absolútne, hoci tým explicitne nemyslí večné absolútne ako Schelling alebo Schopenhauer.¹¹ Intuíciou je „...sympatia, ktorou sa prenášame (*se transporter*) do vnútra objektu, aby sme sa zhodli (*coincider*) s tým, čo je v ňom jedinečné, a teda nevyjadriteľné.“¹²

Slovo a bytie v biblickej teológii

Z vyššie povedaného môžeme dôjsť k záveru, že negatívny postoj logológie k možnosti metafyzického poznania vyplýva z pokusu aplikovať nevhodné epistemologické nástroje vo sfére, ktorej jestvovanie popierajú, totiž vo svete bytia, ktoré je našim piatim zmyslom neprístupné. V Biblii je spojenie ontického „slova“ a „jazyka slov“ naznačené v samotnom pojme. Hebrejský pojem „slovo“ (דְבָרִים) v najbežnejšom význame označuje nielen komunikačný prvok jazyka, ale aj „vec“ v zmysle „záležitosť“ (napr. Prísl 11,13). Niekedy môže označovať „vec“ vo fyzickom význame (Lev 5,2; Sd 18,10). Grécky pojem „slovo“ (λόγος) označuje niečo vyslovené, a zároveň myšlienku, s ktorou je slovo organicky spojené. V klasickej gréčtine pojem λόγος neoznačoval gramatický útvar („slovičko“) z morfológického hľadiska.

V biblickej teológii sa idea slova a pojem „slovo“ viacerými spôsobmi spája s bytím. V prvom rade je to známa prvá veta Jánovho evanjelia, ktorá pojmom Λόγος označuje jednu osobu Božskej Trojice. Tu ide o nestvorené Bytie, ktoré je ontologicky esenciálne odlišné od bytia, ktoré poznáme z empirickej skúsenosti bytia, ktoré vzniká a zaniká. Ak hovoríme o vzťahu „slov“ v pluráli a „slova“ v singulári, je prirodzené, že v biblickej teológii začneme touto identitou, keďže práve táto identita božského bytia a božskej komunikácie vytvára zásadnú možnosť prechodu od logológie ako začarovaného kruhu od slov len k iným slovám k spirituálnej epistemológii založenej na intuícii sprostredkovanej božským Logosom.

Východiskom epistemologicky realistickej komunikácie je podľa kresťanskej teológie, ako je známe, trinitarizmus. Komunikácia na tejto úrovni nie je obmedzená na slová, ale je podmienená vzájomným „preniknutím“, či „prebývaním“ jednotlivých osôb Trojice (περιχώρησις).

Aj v rámci stvoreného bytia jestvuje komunikácia bez použitia slov: „Deň dňu odovzdáva správu, noc noci zvestuje poznanie bez reči, bez slov, nepočuť ich hlas.“ (Ž 19,3-4) Táto komunikácia prebieha na intuitívnej úrovni, hoci následne prirodzene vedie k slovnému vyjadreniu. Takýto „predslovný“ zážitok vyvolaný vnímaním bytia je čiastočne analogický s gadamerovským *Vorverständnis* hermeneutického kruhu.¹³ Gadamer samozrejme nemá na mysli zážitok Božej slávy zjavovanej v stvorení, ale pre našu epistemologickú úvahu je dôležité, že primárnu úlohu dáva „porozumeniu vecí“ (*sich in der Sache verstehen*) a až sekundárne nasleduje porozumenie významu, ktorý pochádza od niekoho iného – v slovách.

Na intuitívnej úrovni experiencie stvorených vecí je založené poznávanie Boha v prirodzenej

¹⁰ Immanuel KANT *Critique of Judgement*, Oxford : Oxford University Press, 2007, s. 12-13.

¹¹ Henri BERGSON *The Creative Mind*, New York : Philosophical Library, 1946, s. 33.

¹² Tamže, s. 190.

¹³ „... Verstehen primär heißt, sich in der Sache verstehen, und erst sekundär, die Meinung des anderen als solche abheben und verstehen.“ (Hans-Georg GADAMER *Wahrheit und Methode*, Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1990, s. 299)

teológii, keďže Božiu „...neviditeľnú skutočnosť, jeho večnú moc a božstvo možno od stvorenia sveta poznávať uvažovaním zo stvorených vecí (τοῖς ποιήμασιν νοοῦμενα καθορᾶται).“ (Rim 1,20) Pojem καθορᾶω vyjadruje videnia, či pozorovania zhora. Takto opísané poznávanie prostredníctvom zmyslového vnímania akoby z pozície nadradenosti naznačuje možnosť dôkladného skúmania priestoru, ktorý akoby sa nachádzal v zornom poli smerom nadol od pozorovateľa. A hoci z použitia tohto jedného pojmu nemožno príliš veľa odvodiť, ovládnutie tzv. „prírodných zákonov“ prostredníctvom dôsledného experimentálneho pozorovania tiež ukazuje týmto smerom. Záverom tohto paragrafu je možné konštatovať, že stvorené bytie komunikuje „slová bez slov“, ako to poeticky vyjadril devätnásty žalm.

Pneumatická epistemológia

„Božie kráľovstvo ...nespočíva v reči, ale v moci“ (οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἢ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ ἀλλ' ἐν δυνάμει 1Kor 4,20) hovorí apoštol v diskusii namierenej proti školeným rétorom, ktorých korintskí kresťania obdivovali. Zaujímavé je, že používa pojem λόγος, napriek tomu, že tento výraz je na iných miestach používaný vo význame „Slovo Božie“ (napr. Rim 9,6; 1Kor 14,36). Na jednej strane je to vcelku častý biblický jav, že význam pojmov je skôr určený bezprostredným kontextom ako slovníkom. V súvislosti s našou témou o vzťahu slov (pl.) k S/slovu (sg.) je tu dôležité konštatovanie, že moc (δύναμις) v Božom kráľovstve nie je absolútne zviazaná so slovom, ale je s ním len paralelná. Táto moc je síce tiež „mocou slova“, ale nie je „mocou slov“ v zmysle sily argumentov, presvedčivej logiky, či pôsobivej poetickej výpovede. Je to moc, ktorá pôsobí radikálnu zmenu života (μετάνοια), a zásahy do stvorenia (zázraky). Takže dospievame k paradoxnému zisteniu, že slovo, ktoré je mocou Božou (napr. 1Kor 1,18), nemá moc v sebe, ale je len jej voľným nositeľom (napr. 1Tes 1,5).

Biblická teológia ukazuje, že slovo (sg.), ktoré je spojené s pôsobením moci, je výsledkom pôsobenia Božieho Ducha a to isté slovo bez jeho pôsobenia sa stáva prázdnyimi slovami (pl.). Pneumatická epistemológia vychádzajúca z tejto ontológie je zásadným spôsobom podaná v Prvom liste Korint'anom 2,9-16. Slovenský ekumenický preklad znie:

Ale ako je napísané: Ani oko nevidelo, ani ucho nepočulo a čo ani do ľudského srdca nevstúpilo, to pripravil Boh tým, čo ho milujú. 10 Nám to však Boh zjavil skrze Ducha (ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ θεὸς διὰ τοῦ πνεύματος), lebo Duch skúma všetko, aj Božie hlbiny. 11 Veď kto z ľudí vie, čo je v človeku, ak nie duch človeka, ktorý je v ňom? Tak ani Božie veci nepozná nikto, len Boží Duch. 12 My sme však neprijali ducha sveta, ale Ducha, ktorý je z Boha, aby sme poznali, čo nám Boh daroval. 13 O tom aj hovoríme, nie však naučenými slovami ľudskej múdrosti (οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις), ale tými slovami, ktoré učí Duch (ἐν διδακτοῖς πνεύματος); a tak duchovné veci vysvetľujeme duchovne (πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες). 14 Telesný človek (ψυχικὸς ἄνθρωπος) neprijíma veci Božieho Ducha; sú mu totiž bláznovstvom a nemôže ich poznať (γινῶναι), pretože sa posudzujú duchovne (πνευματικῶς ἀνακρίνεται). 15 Ale duchovný [človek] (πνευματικὸς) posudzuje všetko, jeho však neposudzuje nik (αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται). 16 Veď kto poznal Pánovu myseľ, aby ho poučal? My však máme myseľ Kristovu!

V tejto pasáži je postavená do protikladu empirická a racionalistická epistemológia zmyslov a mysle („oko, ucho, srdce“) s pneumatickou epistemológiou založenou na zjavujúcej aktivite Ducha Božieho. Poznávanie obmedzené na zmysly a rozum, ktoré je vyjadrené „slovami ľudskej múdrosti“, je charakteristické pre *psychického* človeka.¹⁴ Kresťan má okrem toho prístup k duchovnému svetu, ktorý síce tiež používa *slová*, ale interpretuje ich iným pred-porozumením (*Vorverständnis* – vid' Gadamer vyššie). Toto pred-porozumenie predpokladá duchovného človeka, ktorý je uschopnený „porovnávať“ (συγκρίνω) *slová* takejto komunikácie s realitami neviditeľného duchovného sveta. To, čo sa tu odohráva, je analogické použitiu metafor pri odvodzovaní abstraktných pojmov.¹⁵ Metafora vyjadruje abstraktné v pojmoch konkrétneho.¹⁶ Prenos konkrétneho do abstraktného je teda nevyhnutný pre každú zrozumiteľnú komunikáciu. Problém nastáva, keď sa prenáša skúsenosť konkrétneho sveta do sveta duchovného, ako to robí Ježiš vo svojich podobenstvách, preto hovorí: „kto má uši, nech počúva“ (Mt 13,9). Pochopiť („vidieť“) analógie empirického sveta so svetom

¹⁴ Ekumenický preklad uvádza „telesný človek“.

¹⁵ C. S. Lewis napísal: „Celý jazyk, okrem zmyslových objektov, je naskrze metaforický“. (C. S. LEWIS *God in the Dock*, Grand Rapids : Eerdmans, 1970, s.)

¹⁶ Paul RICOEUR *La métaphore vive*, Paris : Éditions du Seuil, s. 49.

duchovným v podobenstvách vyžaduje to, čo na inom mieste Ježiš nazýva novým narodením (Ak sa niekto nenarodí znova, nemôže uzrieť Božie kráľovstvo. Ján 3,3). Takáto bytostná zmena uschopňuje človeka vnímať duchovný svet, o ktorom hovorí Pavol vo vyššie uvedenej pasáži. Metaforické vyjadrovanie („porovnávanie“) v komunikácii tu neprebíha len v analógiách s empirickým svetom, ale opiera sa o experienciu duchovného človeka (πνευματικός) z neviditeľného sveta. Pre duševného človeka (ψυχικός), ktorý nemá duchovné intuitívne vnímanie, je taká komunikácia nezrozumiteľná, môže byť dokonca poburujúca. Slová, ktoré taká komunikácia používa, uvádzajú do kontaktu s ontologicky jestvujúcim Slovom, ktoré nie je možné plne slovami vyjadriť, ale predsa prichádza s použitím slov (κήρυγμα).

Záver

Ontologické dimenzie slova odkrývajúce sa intuícii, ktoré sa pretavujú do komunikácie prostredníctvom slov, sú v biblickej teológii označované pojmom v singulari „slovo“. Keďže medziľudská komunikácia má svoje fundamentálne umožnenie v jestvovaní trinitárnej komunikácie, je jedna z Osôb Trojice označená tiež pojmom „Logos“. Pre zvestovanie evanjelia a kresťanskú teologickú komunikáciu je spirituálne intuitívne vnímanie „bez slov“ determinujúcou dimenziou zjavovania evanjelia. Spirituálna epistemológia súčasne prenáša informáciu prostredníctvom Pavlových „duchovných slov“. Takto sú Slovo a slová spojené v jednej komunikácii.